

ROB RIEMEN

Viure en la societat del kitsch

Una conversa de Simona Škrabec amb Rob Riemen

Els dos assaigs inclosos al seu llibre Per combatre aquesta època resulten colpidors per nosaltres a Catalunya, en el context de la involució que es viu a Espanya. Em sembla que es poden llegir en paral·lel al procés que estem experimentant aquí. En els últims anys hem pogut comprovar com una societat democràtica i tolerant de cop s'ha transformat en una altra cosa.

És molt interessant aquesta observació! Evidentment conec bé el que ha passat a Holanda; conec els esdeveniments a França; els meus llibres són traduïts al croat, així que conec les circumstàncies actuals als Balcans —que no pinten gens bé—; també conec els Estats Units o Mèxic, per exemple, però no era gens conscient que a Espanya també s'està produint un procés semblant.

Diria que els seus assaigs arriben abans dels fets, que ha aconseguit donar nom als fenòmens que tots estem observant però que encara no sabem com qualificar ni com mesurar-ne la importància.

És important posar nom a tot allò que estem experimentant. I pel que fa la transformació actual de les societats europees, cal recordar que en ciència política

Rob Riemen (1962) és assagista i director de l'Institut Nexus de Tilburg (Holanda) –entitat dedicada a fomentar el debat cultural i filosòfic europeu–, que va fundar el 1994. Va estudiar teologia en aquesta mateixa ciutat. Es va fer conèixer amb el llibre en anglès *La noblesa de l'esperit* (2008) i el recull d'entrevistes en neerlandès *La universitat de la vida* (2013) on va reunir el testimoni de dinou intel·lectuals l'any que celebraven el seu 65è aniversari. El seu assaig *Per combatre aquesta època* (Arcàdia, 2017) és considerat un dels llibres clau per explicar el rebrot del populisme de dretes o –per dir-ho com ell– directament del feixisme arreu d'Europa

i en la història de l'Europa moderna només coneixem quatre formes d'orientació política: el liberalisme amb totes les seves variants, el socialisme amb totes les seves variants, el conservadorisme amb totes les seves variants i el feixisme amb totes les seves variants. A Holanda, les elits acadèmiques i polítiques d'entrada van refusar de parlar de feixisme. Però amb Donald Trump a la Casa Blanca o Viktor Orbán a Hongria resulta cada cop més difícil negar el que passa. De tota manera, en els mitjans de comunicació es continua parlant d'extrema dreta o de populisme. Però veient el que passava a Holanda vaig arribar a la conclusió que els fets no tenien res a veure amb el populisme. Encara més, diria que ningú sap com definir què és el populisme. S'utilitzen aquesta, o altres expressions semblants, per evitar anomenar el fenomen. Ningú s'atreveix a evocar el fantasma del feixisme. I això és veritablement un problema perquè si reconeguéssim que el feixisme ha tornat, evidentment no encara tal com s'havia presentat i difós durant la Segona Guerra Mundial, però sí tal com va sorgir als anys vint i trenta del segle xx, encara estaríem a temps de canviar l'evolució previsible de les coses. Si comparem aquesta situació política amb l'enfonsament del Titànic, llavors queda clar que és massa tard fer virar el vaixell quan apareix l'iceberg a l'horitzó; cal fer les previsions i els càlculs molt abans.

El seu assaig m'ha recordat la conferència d'Umberto Eco «El feixisme etern» de l'any 1995. Segurament recorda que Eco subratllava com el punt més visible de la societat feixista el culte a la tradició i el rebuig de la modernitat. En canvi, vostè avisa que el feixisme d'avui no pretén de cap manera recuperar la tradició, sinó que estem davant d'una tradició inventada, construïda a propòsit, una tradició falsa en sentit de notícies falses, les fake news de la terminologia política actual.

Vaig escriure el meu assaig en molts pocs dies, amb una sensació d'urgència perquè a Holanda estàvem a punt que per primera vegada guanyés el govern un partit feixista. Per això no vaig ni rellegir l'assaig d'Eco; el meu text és escrit des de la urgència de la situació. Eco no en parla, però a mi em sembla que el tret més important de la societat actual és que avui vivim en la societat del kitsch. La ideologia feixista actual combina el kitsch polític amb la idea de la grandesa, que podríem representar amb l'eslògan de Donald Trump *Make America great again*. Sempre quan apareix aquesta idea de tornar a fer gran una nació —Hitler volia retornar la grandesa a Alemanya, Mussolini a Itàlia, avui sentim veus que Espanya ha de tornar a recuperar la seva grandesa, igual com als Balcans dels noranta Milošević volia recuperar la Gran Sèrbia i jo he viscut el procés d'una Holanda que també havia de recuperar la seva de grandesa—, ens trobem amb la idea d'una tradició basada en el kitsch.

I també és important el rebuig de la modernitat, de tota possibilitat de canvi. Els canvis fan por, per què?

La democràcia necessita que s'acompleixin algunes condicions. Al final de tot arriben les institucions estables, però el camí és llarg. Una de les condicions de la democràcia és que la gent ha d'acceptar les seves pròpies responsabilitats. I si la gent no vol fer-ho, això, llavors es queda ancorada en el passat, en societats on aquesta opció de decidir, i per tant de fer-se responsables de les seves pròpies decisions, no l'havien d'assumir. Per això la modernitat fa por i resulta incòmoda, perquè cal assumir la responsabilitat. I això és vàlid en tots els nivells, també per les elits o per la gent jove. El Brexit va guanyar perquè molta gent jove no hi va anar a votar, i el mateix va passar amb l'elecció de Trump.

Umberto Eco en la seva reflexió parteix de l'experiència personal del que va ser el feixisme italià als anys trenta i quaranta, i a partir d'aquest coneixement elabora els seus catorze punts o característiques del feixisme etern. El que uneix la visió d'Eco i la seva és el fet que tots dos són molt conscients que el feixisme té una característica molt peculiar i és precisament la seva capacitat d'adaptació i de transformació. El feixisme no presenta les mateixes aparences allà on sorgeix, sinó que sempre és diferent, s'adapta a cada situació concreta. Però per altra banda, també veig diferències entre el seu punt de vista i el d'Umberto Eco. Avui sembla que el feixisme s'inspira encara més que abans en la por, la por davant els canvis, la por davant els altres i el rebuig de tota diferència.

Als anys vint teníem tota aquella innovació en les arts, les avantguardes, però allora els feixistes van encunyar el concepte de l'*entartete Kunst*, l'art degenerat. Amb això van donar permís a la gent senzilla de poder rebutjar totes aquelles expressions artístiques que els semblaven incomprensibles o incòmodes, estranyes. La gent va girar l'esquena a tota aquella expressió artística que els feia sortir de la seva zona de confort. Per exemple, a Goebbels li agradava el pintor Edward Munch, però Göring el detestava i per això al final el van incloure entre els artistes que havien de ser rebutjats. Però imaginem que Munch hagués estat acceptat com a artista pels capitosts nazis —els artistes no sempre són grans persones, això cal tenir-ho ben present—, doncs avui Munch seria considerat un artista de règim i segurament ja no formaria part de les col·leccions als museus. Aquesta fusió entre la política i l'estètica es produeix força sovint. El 1938, Thomas Mann va escriure un assaig important que es titula «El germà Hitler». Mann hi fa una constatació molt incòmoda i és que en el personatge del líder messiànic havia reconegut característiques d'ell mateix, lligades a la seva personalitat artística.

La por és una cosa instintiva. És difícil de controlar la por, potser és impossible curar-se de la por. Què es pot fer quan la gent comença a sentir que podria perdre els seus avantatges, que és vulnerable de cara als canvis?

Als anys vint i trenta el que la gent rebutjava era tota mena de novetat. Aquesta era la seva por més gran. Però avui la por està tornant. Una de les raons per les quals no ens és permès d'utilitzar la paraula que comença amb f és també la por. I això arriba tan lluny que al *New York Times* i al *Washington Post* jo no puc pas publicar perquè la seva política editorial diu que no està permès parlar del feixisme, que no es pot fer servir mai la paraula feixisme, com si es tractés d'una paraula lletja. I amb la por també arriba la pèrdua de la confiança. Hem perdut la confiança i també el sentit comú. El sentit comú ha estat substituït per la histèria i l'irracionalisme. Ho fem tot a l'acumulació de les dades. Vivim en una societat en què predomina el paradigma de la ciència i de la tecnologia. I el predomini d'aquest paradigma no és part de la solució, sinó part del problema. És una perspectiva massa abstracta, que nega el valor a la vida i no reconeix que la vida per si sola ha de tenir un sentit. La ciència es pot utilitzar amb sentit, però per si sola, la ciència no crea cap sentit.

L'últim alcalde de Belgrad abans de l'arribada de Milošević al poder, l'arquitecte Bogdan Bogdanović, va publicar el 1993 el llibre Ciutat cenotafi, on exposava la seva preocupació sobre l'odi cada cop més visible a la cultura en la societat iugoslava d'aleshores. Constatava que als Balcans la gent senzilla es va començar a sentir exclosa del progrés perquè la societat els demanava una capacitat de raciocini, de complexitat, que els superava. I van identificar la cultura com a portadora d'aquesta complexitat a través de la qual ells quedarien per sempre exclosos de l'accés al benestar i a les comoditats de la vida moderna. I així va sorgir el discurs que prometia convertir la complexitat en simplicitat en tots els àmbits de la vida. La política que després va fer tant de mal, va començar dient que abandonant la complexitat i la cultura, la vida es deixaria dominar de nou, tot seria fàcil de comprendre i de concebre. La sensació que la societat era massa complexa va produir la impressió que era a causa d'aquesta complexitat que la gent se sentia estrangera a casa seva. Així, la consigna per les guerres dels noranta als Balcans va ser «oblideu-vos de la vostra tradició autèntica, de la complexitat característica de totes les cultures d'aquesta regió, i construïu una tradició simple, no articulada, única». Vaig viure-ho de molt a prop i no es pot negar que l'odi a la cultura als Balcans va donar un resultat espectacular, aquesta va ser la base per a la devastació. Em pregunto sovint si a Europa Occidental aquest odi a la cultura també es podria explotar de la mateixa manera...

Mirem només les elits polítiques. Més enllà d'un grapat d'excepcions, tots els polítics són uns analfabets culturals. Però els podem culpar dels seus desconeixements? A les universitats més prestigioses, allà on es creen aquestes elits, allà comença el desconeixement de la cultura. Tot l'enfocament es basa avui dia en la ciència, la tecnologia, l'economia i les matemàtiques. I en els diaris, si volen eliminar alguna secció per estalviar, la primera que desapareixerà és la de les ressenyes de llibres. Però preguntem-nos, quanta gent jove llegeix encara llibres? I això, és tan diferent de la nostra generació, que ens vam criar al costat dels llibres. Encara recordo quan es va publicar *Cent anys de solitud* de Gabriel García Márquez, tots el vam llegir, tots. I tots vam llegir Marcuse. En canvi, en la societat del kitsch, no hi ha lloc per a la cultura. No s'accepta cap mena de dificultat. La vida hauria de ser fàcil, simple. I tots voldríem que els altres ens estimessin i ens aplaudissin tot el temps. En canvi, la cultura ens diu que la vida no és mai fàcil, la pròpia vida no és fàcil, la relació amb els altres no és fàcil... I la cultura o la filosofia s'han desenvolupat amb aquest propòsit precís d'ajudar-nos a viure, de fer-nos capaços de travessar la vida. La civilització, en aquest sentit, és la manera de superar els instints tribals i d'aconseguir amb les institucions creades per aquesta mateixa societat les condicions en les quals persones molt diverses poden viure juntes. En aquest sentit, la crisi dels Balcans va ser la crisi més gran a Europa des de la Segona Guerra Mundial. Perquè Iugoslàvia va arribar a ser un model per a tot Europa, m'atreviria a dir que la mateixa Unió Europea es va construir emmirallant-se en el model de Iugoslàvia.

Tot el temps estem parlant del concepte del kitsch. El 1933, Hermann Broch va escriure el seu assaig sobre aquest fenomen en el qual va utilitzar una il·lustració realment estremidora. Broch hi parla de l'emperador Neró que tenia el costum d'il·luminar les festes al seu jardí amb torxes humanes, feia cremar literalment els que professaven la fe cristiana. Però l'emperador ni se n'adonava, d'aquest sofriment, perquè només estava atent a la música que escoltava, a la bellesa de la música. D'aquí Broch conclou que és el kitsch el que permet, de fet, l'explotació de les més grans atrocitats perquè pot anul·lar completament la consciència i la compassió. El kitsch no és pas una manera de divertir-se, sinó que és una tècnica molt perillosa que permet menysprear el sofriment dels altres.

Efectivament, Hermann Broch és el primer autor que a mi em va fer comprendre que el kitsch no té res a veure amb el simple entreteniment. El kitsch és l'art que ha perdut l'accés a la veritat. I és aquí on comença la pèrdua dels valors, com es diu en alemany, el *Zerfall der Werte*. I totes aquestes coses estan tornant de nou, ja estan

aquí. La història es repeteix, no pas sempre igual, però sí amb variants. L'essència n'és la mateixa, però es manifesta d'una manera diferent. La naturalesa humana no ha canviat pas. En els últims 5.000 anys, els humans només coneixem la guerra i la pau, l'amor i la mort, sempre igual. La pregunta important és, doncs, quina és la lliçó que no hem après bé? I és que els humans encara no sabem com tractar una veritat que ens resulti inconvenient, molesta. Quan ens colpeja una veritat que no ens resulta fàcil d'assumir, sigui en la vida privada, sigui en la vida pública, simplement refusem de conèixer-la. A més, en aquesta societat materialista que ens hem construït, la vida ha de ser fàcil, la vida ha de ser divertida. Per això, la societat del kitsch ha abandonat la possibilitat de la derrota. I si m'ha esmentat Hermann Broch, de segur que recorda, al final d'*Els somnàmbuls*, les breus històries que parlen sobre la pèrdua de tots els valors. Broch explicava ja aleshores la situació en la qual ens trobem ara, quina és la conseqüència d'haver-nos especialitzat massa en uns àmbits estrets i excloents. A través de l'especialització hem perdut el sentit de la responsabilitat envers la totalitat de la vida. Parlant sobre el kitsch, heus aquí un altre exemple, la pel·lícula de Clint Eastwood *El bo, el lleig i el dolent* de l'any 1966. La pel·lícula no conté res del que considerem important, no hi ha gens d'amor, de romanticisme, ni tan sols de sexe; l'únic que ens atrau és que sabem que allà hi deu haver molt d'or. Però va acompanyada d'una banda sonora que és molt bella, tot i que la música només apareix quan torturen a algú, per amagar el dolor, perquè no se sentin els crits. I així és com funciona el món del kitsch.

Fa pocs mesos en la mateixa col·lecció d'Arcàdia on s'ha publicat el seu llibre, va aparèixer l'últim assaig de Zygmunt Bauman, Retrotopia. Podria comentar breument què li sembla aquesta tesi de Bauman segons la qual la gent actualment pateix d'una nostàlgia crònica, ens emmirallem en el passat per oblidar que ja no tenim futur?

Nietzsche ho tenia molt clar, que ningú pot suportar la consciència del no-res, ningú pot afrontar el buit absolut. Això és impossible. I quan apareix un buit, aquest ha de ser reomplert amb alguna mena de sentit. I si el present no ofereix res d'estable, llavors ens veiem obligats a anar buscar la fermesa en el passat. Però això no hauria de passar com una recerca de models a la manera de la política reaccionària que és sempre un desastre. El que necessita Europa avui és un nou Renaixement, hem de reactivar de nou les nostres fonts de cultura. I en aquest sentit és especialment important la traducció. Recordem, per exemple, Paul Celan qui va dir que hem perdut les paraules. Això vol dir que o bé acceptem que la civilització europea s'ha acabat, que ens hem esgotat del tot, o bé decidim que hem de tornar

a descobrir els fonaments de l'humanisme europeu. Hem de saber, hem d'estudiar qui eren Homer, Ciceró, Goethe, Thomas Mann... Per això escric els meus llibres, escric des d'aquesta profunda convicció que l'única sortida és el coneixement. Hem de reconstruir els nostres espais i això, la Unió Europea no ho entén de cap manera. Es pretén que l'únic que ens connecta als europeus és l'economia, però des d'aquest punt de vista no és possible entendre les coses realment importants. La qüestió és aquesta: quant de mal més hem de veure venir, abans d'adonar-nos del que està passant? El que dic no es cap broma perquè ja no ens podem permetre gaires més passos en fals: estem al caire de l'abisme. Als Balcans es va aprendre molt bé aquesta lliçó, que quan els esdeveniments es precipiten, ja no és possible aturar-los. Si la crisi sobrepassa el punt àlgid, llavors entrarem en un procés que no tindrà aturador. No ens podem permetre oblidar que l'horror pot ser del tot desmesurat i que la maldat humana no coneix límits. Hem d'actuar abans. Després serà ja tard. ◀

MÈTODE
 REVISTA DE DIVULGACIÓ CIENTÍFICA DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

sapiens
 En la sèrie de l'Àlbum Ploma

NARRAR
 la salut
 LITERATURA I MEDICINA

L'ENGANY
 DE LA
 PSEUDO
 CIÈNCIA

CONEIX LA REVISTA DE DIVULGACIÓ
 CIENTÍFICA DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
 SUBSCRIU-TE ARA A
MÈTODE

Preu Subscripció anual (4 números l'any): 30 € per a Espanya, 40 € per a l'estranger. www.metode.cat